

A megkülönböztető névelemek és az oklevélírói gyakorlat*

1. A vizsgálat célja

A családnevek kialakulásának vizsgálatára különböző forrástípusok (pl. birtok- vagy egyéb jogi ügyekkel foglalkozó oklevelek, összeírások, számadáskönyvek) névadatai állnak rendelkezésünkre. E forrástípusok eltérő céllal, más-más módon készültek, ezért egyes jellemző tulajdonságaik, köztük a személynevek lejegyzésének módja szempontjából is eltérnek egymástól. Közös sajátosságuk, hogy a hivatalosságnak valamilyen fokát képviselik, s már írott voltuknál fogva is eltérnek a korabeli élő névhasználatától. Az eltérés mértéke azonban különböző az egyes forrástípusokban: a legkisebb az összeírásokban, a legnagyobb pedig a jogi ügyletek különféle fázisait rögzítő oklevelekben. (Mindehhez bővebben lásd SLÍZ 2014.) Ezért az efféle oklevelek a legkevésbé alkalmasak a családnevek kialakulásának vizsgálatára; sajnálatos módon azonban éppen abból az időszakból, amikor megindult a megkülönböztető névelemek öröklődése, azaz családnévvé válása (14. század), nem áll rendelkezésünkre más típusú forrás. Korábban több írásomban is bemutattam már a 14. század első felének oklevélírói gyakorlatában jelentkező személynévszerkezetek tipikus és kevésbé tipikus felépítését s azt, hogy e szerkezetekből milyen következtetésekre juthatunk a családnevek kialakulása kapcsán (pl. SLÍZ 2008, 2009, 2012). A következőkben — a 14. század közepéről, illetve a 15–16. századból származó adatokkal is bővítve korpuszomat¹ — azt igyekszem feltárni, hogy az oklevelek személynévi adatai — fent jelzett hátrányuk, az élőnyelvi névhasználatától való nagyobb fokú eltérésük ellenére — hogyan használhatók a családnévtörténet e korai szakaszának vizsgálatára. Ennek során két nagyobb témára térek ki: egyrészt az élőszóbeli névhasználat megjelenésére a hivatalos írásbeliségben, másrészt a helynévi eredetű megkülönböztető névelemek hivatalos írásbeliségben való használatának és jelölésének néhány jellemzőjére.

2. Az élőszóbeli névhasználat jelentkezése a hivatalos írásbeliségben

A megkülönböztető névelemes szerkezeteknek a latin oklevélírói gyakorlatban kialakult típusai, melyeket a latin névkiegészítők alapján szokás *filius*-os, *dictus*-os,

---

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémiai Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

¹ A 14. századi korpuszom az „Anjoukori okmánytár” (A.) 1–6. kötetének anyagára épül.

de-s és *de generé-s* neveknek is nevezni, nem feleltethetők meg egyértelműen sem a HOFFMANN ISTVÁN által felállított személynév-elemzési modell (2008) kognitív-pragmatikai szempontú rendszerének, sem pedig a megkülönböztető névelemekből kialakult magyar családnevek jelentéstani-motivációs rendszerének (vö. N. FODOR 2008), hiszen míg azok valós névrendszereket írnak le, addig e kategóriákat formális szempontok alapján, mesterségesen hozták létre, ráadásul egy idegen nyelv grammatikájának megfelelően. Így az oklevelek névszerkezeteiben lévő ún. *dictus*-os nevek ugyan többnyire leíró vagy sajátosságjelölő nevek (pl. 1348: *Nicolaus dictus Butus*, A. 5: 183), de a *de-s* nevek szintén ide sorolandók; a *nexus*-nevek pedig két oklevélbeli típust is képviselnek: egyrészt a *filius*-ost valamely rokonhoz való tartozás kifejezésére, másrészt a *de generé*-set a nemzetséghez való tartozás jelzésére. Ami a családnevek jelentéstani-motivációs rendszerét illeti, a *dictus* számos jelentéstani-motivációs kategóriába tartozó — például a valamely néphez, népcsoporthoz való tartozást, a névviselő külső-belső tulajdonságát, társadalmi helyzetét, foglalkozását kifejező — megkülönböztető névelem kapcsolását is ellátta. Mivel e tanulmány célja a személynév írásban való megjelenítésének vizsgálata abból a szempontból, hogy mikor és hogyan lehet az írásbeli szerkezetekből a szóbeli névhasználatra következtetni, a továbbiakban az oklevélírói gyakorlat fenti négy kategóriáját veszem alapul.

Mint fentebb jeleztem, forrásaink közül a jogi ügyekkel foglalkozó oklevelek állnak a legközelebb a hivataloshoz egy, a forrás célját, illetve használati színterét tükröző skálán, melynek két végpontja a hivatalos és a magán. A 14. századi névszerkezetekben a hivatalosság a következő jellemzőkben figyelhető meg:

a) latin vagy latinósított, esetleg latin esetrágokkal ellátott egyénnévvaltozatok (pl. *Petrus*, *Adamus*, *Peteum*);

b) latinósított megkülönböztető névelemek, magyar toldalékaik helyett latin névkiegészítő elemekkel kapcsolva, ritkábban azok nélkül (pl. [*filius*] *Petri*, [*de*] *Agria*,² [*dictus*] *Niger*);

c) latin névsorrend (pl. 1353: *Johannes filius Gyula*, A. 6: 8);

d) a megkülönböztető névelemek kombinálása (pl. 1350: *Nicolaus dictus Ekus filius Thome de sub castro Budensi*, A. 5: 408);

e) latin kifejezések bekerülése a névszerkezetbe (pl. rangot, tiszteletet kifejező jelzők; szövegbeli visszautalást segítő elemek; deiktikus elemek; lásd pl. 1350: **magister** *Ladislaus filius quondam comitis Nicolai filii Danus*, A. 5: 398; 1351: **magistrum** *Nicolaum filium predicti Elley*, A. 5: 486; 1351: *Nicolaus filius Egidii de eadem Sumus*, A. 5: 520);

---

² Megjegyzendő, hogy a helynevek legalább olyan gyakran, sőt inkább gyakrabban szerepelnek e szerkezetekben magyarul, mint latinul. Azt, hogy milyen nyelven bukkannak fel e szerkezetekben, nem a személynév, hanem a helynevek oklevélbeli lejegyzésének számos tényező által befolyásolt korabeli gyakorlata alakítja. (Ehhez vö. HOFFMANN 2004.)

f) a megkülönböztető névelem helyettesítése visszaütéskor latin névmással (pl. 1351: *Nicolao filio Petheu ac Petro filio Andrea de eadem*, A. 5: 522).

2.1. Az élőszóbeli névhasználat jelentkezése az egyénnevekben

A fenti, tipikusnak nevezhető gyakorlattól való eltérés a kevésbé hivatalos irányba való elmozdulást jelent. Az egyénnevek terén ez megnyilvánulhat egyrészt a latin–görög eredetű nevek valamely magyar változatának az oklevélbe kerülésében, legyen az akár alapnév: *Barthalyus* (1345, A. 4: 496), *Moric* (1351, A. 5: 431), *Margith* (1352, A. 5: 573), *Sandur* (1352, A. 5: 616); akár képzéssel, elvonással vagy egyéb módon alakult névváltozat: *Kathus* (1346, A. 4: 556), *Mykow* (1346, A. 4: 565–6), *Gurk* (1346, A. 4: 577) stb. A magyar mellett más, nem latin nyelvű változatuk is bekerülhetett az oklevélbe: pl. *Gan* (1323, KárOkl. 53; vallon ’János’), *Nykul* (1351, A. 5: 536; német ’Miklós’), habár ez utóbbiak időnként szintén latinosítva jelentek meg: *Gihaninus* (1323, A. 2: 103), *Nyoklynus* (1352, A. 5: 576). Másrészt mivel a nem latin–görög eredetű neveket is gyakran latinizálták, ezek nem latinosított változatai is az élő névhasználatot jelzik: *Kokas* (1352, A. 5: 554, magyar), *Bulchu* (1344, A. 4: 441, török), *Herreh* (1352, A. 5: 633, német), *Wlchk* (1353, A. 6: 2, szláv).

2.2. Az élőszóbeli névhasználat jelentkezése a megkülönböztető névelemekben

A megkülönböztető névelemeknek az egyénnévhez kapcsolása egy oklevélben, mint tudjuk, még nem jelenti feltétlenül azt, hogy élőszóban is együtt használták őket. Így például egy *Ladislaus filius Thyuodori* (1353, A. 6: 7) adatból nem következik, hogy viselője *Tivadarfi (vagy *Tivadar fia*) *László*-ként nevezte meg magát, illetve hogy környezete e néven tartotta őt számon; ugyanakkor nem is zárható ki e lehetőség. Amikor az egyénnévhez csak egyetlen megkülönböztető névelem kapcsolódik, többnyire elképzelhető, hogy az egyénnév melletti elem valóban használatot tükröz (természetesen hivatalosítva), tehát például a helynévi eredetű elem valóban használatos volt a személy megjelölésére élőszóban is, persze természetesen anyanyelven: *Petrus de Thur* (A. 5: 134–5) például valóban *Túri Péter*-ként volt ismert környezetében. Minél több megkülönböztető névelem kombinálódik azonban az oklevélbeli szerkezetben, annál kevésbé valószínű a szerkezetnek az élő névhasználattal való összekapcsolhatósága. Ezekben az esetekben ugyanis végképp nem tudhatjuk, vannak-e egyáltalán olyan megkülönböztető névelemek a szerkezetben, amelyeket bizonyos beszédhelyzetekben és kontextusokban valóban együtt használtak az egyénnévvel (azaz nem kizárólag a hivatalos írásbeliség termékei), és ha igen, melyek ezek.

2.2.1. A *dictus*-szal kapcsolatos névszerkezetek kivételnek számítanak abból a szempontból, hogy e latin kifejezés jelentésénél fogva (’valaminek vagy valamilyennek mondott’) köztudottan világosan utal arra, hogy az ezzel bevezetett névelemet ténylegesen használták a mindennapokban az egyén

megnevezésére. Az ilyen névelemek gyakran eleve anyanyelven kerültek be az oklevelekbe, de még a jelentős mennyiségű latinra fordított névelem is egyértelműen jelzi, hogy anyanyelvi eredetjük valóban használatos volt, így ezek is szolgálhatnak bizonyos információt az élő névhasználat vizsgálatára. Igaz, kevesebbet, mint az anyanyelvűek, hiszen nem lehetünk biztosak abban, hogy melyik, Magyarországon használatos nyelvről fordították őket, sőt még abban sem, hogy a szinonimasorból melyik szót fordíthatták az adott latin kifejezéssel. Erre figyelmeztetnek N. FODOR JÁNOS következő adatai, melyekben két szinonimát ugyanazzal a latin szóval adtak vissza: 1468 u.: *Petrus Sartor* = 1468: *Petrus zabo* (FTSznSz. 265, 208), 1468 u.: *Stephanus Sarthor* = 1468: *Stephanus nywrew* (FTSznSz. 265, 174).

Egyes ritka esetekben a *dictus* olyan megkülönböztető névelemet vezet be, amelyet tipikusan más latin névkiegészítő elemmel, azaz *filius*-szal vagy *de*-vel szokás kapcsolni. Apanévi eredetű megkülönböztető névelemet vezet be például a következő esetben: *Mauricius dictus Abraam filius Abrae rufi de Cheklez* (1347, A. 5: 105), sőt talán a következő adatban is: *Dominico dicto Machka filio Johannis de Zolyo* (1349, A. 5: 337). Itt ugyan arra gondolhatnánk, hogy Domokost valamely tulajdonsága miatt, metaforikus alapon a macskáról nevezték el, a következő adat azonban arra utal, hogy e megkülönböztető névelem az apa egyénneve is lehet: *Nicolaus et Dominicus filii Mochk* (1344, A. 4: 469).

Míg a fenti kevert típus szórványosnak nevezhető (legalábbis a 14. század közepéig), addig a *dictus*-szal kapcsolt helynévi eredetű megkülönböztető névelemek szintén ritkán, de az apanévinél nagyobb számban adatolhatóak a 14. század első felének okleveleiből. Ezek magyarosabb változata, a *dictus* melletti *-i* képzős helynév (pl. 1352: *Johannis filii Michaelis dicti Fyzeri*, A. 5: 615) csupán egy-két alkalommal fordul elő a 14. század közepéig, hiszen maga az *-i* képzős helynév is ritkának mondható még ekkoriban a névszerkezetekben: *de*-vel valamivel gyakoribb (pl. 1350: *Beke filius Jacobi de Tenky*, A. 5: 385), mint *de* nélkül (1345: *Dionisius filius Mark Zaadelei*, A. 4: 508). A latinosabb *dictus* + *de* + helynév szerkezettel a 14. század elején még csak mutatóban találkozhatunk, később azonban aránya lassú, bár egyenetlen növekedést mutat (1. táblázat). E szerkezet FEHÉRTÓI KATALIN (1969: 13) szerint olyan átmeneti forma, amely közelebb áll a latinhoz, ezért ő nem is foglalkozott vele vizsgálatai során. Véleményem szerint azonban nem a latin szerkezetek véletlen vagy átmeneti keveredéséről van itt szó, hanem arról, hogy a *dictus* — bár az oklevélírói gyakorlat nyelvi eszközzel, de — az élő névhasználatról tanúskodhat az apaneves és a helyneves szerkezetben is, szemben a tipikus apa- vagy helyneves szerkezetekkel, melyekről nem tudni, volt-e mögöttük valós névhasználat. Ezért az efféle, *dictus* + apanév/helynév szerkezetek nagyon is érdekesek a kutatás számára.

Évtized	db	%
1301–1310	2	0,20
1311–1320	1	0,06
1321–1330	7	0,30
1331–1340	16	0,60
1341–1350	14	0,40

1. táblázat. *A dictus + de + helynév szerkezet összes névadathoz viszonyított arányának változása a 14. század első felében.*

2.2.2. A rokon nevéből eredő megkülönböztető névelemek a 14. századi oklevelekben még tipikusan a *filius* latin névkiegészítővel kapcsolódnak az egyénnévhez, kevésbé tipikusan pedig egyéb rokoni viszonyt kifejező latin szóval. A *filius* elmaradása a szerkezetből a 14. század első felében még csak kivételesen fordul elő (1347: *Nicolaus Uluingii*, A. 5: 152), s az apanév ilyenkor is többnyire latin birtokos esetben áll. Felbukkan ugyanakkor már szórványosan a magyar birtokjeles vagy patronimikonképzős forma; pl. *Simon filius Balase* (1347, A. 5: 87), *Cozme filii Balase* (1347, A. 5: 106). Ennek ritkaságát jól tükrözi, hogy FEHÉRTÓI KATALIN az általa áttekintett oklevelekben nem is talált rá adatot, ezért úgy vélte, csak a 15. században alakulhatott ki (1969: 11). Itt ismét a magyar és a latin szerkezet „keveredésének”, a birtoklás kétnyelvű, redundáns jelölésének lehetünk tanúi. Pontosabban tehát annak, hogy a magyar élő névhasználatot az írnok a latin oklevélírói gyakorlat megszokott eszközeivel próbálta visszaadni írásban.

Az *-é* (*-i*, *-a/-e*) patronimikonképző mellett az apanév másik magyar kifejezője a *-fi* utótag vagy képző. Ennek történetéről, különösen a későbbi századokra vonatkozólag, már rendelkezünk áttekintéssel (FARKAS 2010), a korai időszakról (14–16. század) azonban a kevés és egyenetlen földrajzi és időbeli megoszlású adat miatt egyelőre még nem alakult ki világos képünk. BENKŐ LORÁND (1948–1949/2003: 374) nagyobb korpuszok hiányában még úgy vélte, hogy a *-fi* szinte kivétel nélkül nemesek nevében fordult elő. KNEZSA ISTVÁN (1965/2003: 287) osztotta ezt a véleményt, s a jelenséget azzal magyarázta, hogy e képzési forma a 14–15. században volt a legerősebb, a 15. század vége felé és a 16. századra viszont, mikor a jobbágyok családnevei keletkeztek, már kihalófélben volt.

A fenti magyarázatot megkérdőjelezi, hogy FEHÉRTÓI KATALIN (1969) mindössze két ilyen nevet talált a 14. századból (pontosabban egyet, a második ugyanis *-fia* utótagú), saját 14. századi, jelenleg több mint 17 000 adatot számláló korpuszomban pedig eddig egy sem bukkant fel. Helynevekben — jellemzően a *-fia* utótaggal — inkább megtalálhatóak a 14. században, habár szintén igen kis számban: *Ernefyastephanpaulia* (1322, A. 2: 45), *Deseufiastephanloka*, *Gywrynfiemarkloka* (1337, A. 3: 331) stb. FEHÉRTÓI KATALIN szerint (1998: 463) ezek a személynévszerkezetek eredendően mesterséges alakulatok lehettek, s korábban

magam is egyetértettem vele (vö. SLÍZ 2011: 204). Csakhogy e nevek annyit kétségtelenül bizonyítanak, hogy a *-fi*, *-fia* utótagú megkülönböztető névelemnek léteznie kellett már a 14. században. Mivel azt kizárhatjuk, hogy az oklevélírói gyakorlat *filius*-os megkülönböztető néveleme alakította ki az élő névhasználatot, amelyre a következő századokból már számos példát találhatunk, a *-fi* utótagú megkülönböztető névelemek 14. századi okleveleinkben tapasztalt ritkaságának okát inkább a hivatalosságra jellemző latinizálásban kell látnunk.

Ami a névviselők társadalmi helyzetét illeti, a FEHÉRTÓI-féle neveket jobbágyok viselik, ahogyan 16. századi források, így az 1524-es VeszprUrb. vagy az FTSznSz. adatai is azt tükrözik, hogy a nemtelenek között is számosan viseltek *fi* elemet tartalmazó nevet. Az utóbbiban például 21 ilyen név fordul elő 1501–1526 között, s a névviselők között 17 jobbágy található.

E nevek területi elterjedéséről egyelőre szintén keveset tudunk. HAJDÚ MIHÁLY (2003: 812) szerint e képzésmód inkább a Dunától keletre volt jellemző; ugyanakkor a VeszprUrb., melyben, mint említettem, jelentős számban fordulnak elő *fi*-s nevek, jórészt dunántúli adatokat tartalmaz.

Mindezek alapján — az egész ország területét felölelő, több évszázadra kiterjedő, minden társadalmi réteg adatait tartalmazó, egységes szempontok alapján összeállított korpusz(ok) hiányában — egyelőre úgy tűnik, hogy e képzésmód a 14. században már biztosan létezett, de az oklevélírói gyakorlat tipikus névszerkezetei között a többi magyar nyelvű formához hasonlóan még csak szórványosan, kevésbé tipikusként bukkant fel írásban. Emellett egyelőre úgy tűnik, a képző használata jóval általánosabb és szélesebb körű lehetett a korábban gondoltnál: nem korlátozódott sem egyik vagy másik társadalmi rétegre, sem pedig egy adott vidékre.

2.2.3. A helynévi eredetű megkülönböztető névelemek között, mint láttuk, a 14. század közepéig még ritkán jelentkezett a tipikus latin szerkezettől elütő, az élő névhasználatról tanúskodó forma, bár fokozatosan növekedett az *-i* képzős helynevek aránya a személynévszerkezetekben. E képző változatára, a *-si*-re viszonylag kevés adatot ismerünk az ómagyar korból, különösképpen a 15. századból.³ E morfémára további személynévi bizonyítékokat találhatunk a 15–16. századból, ha a latinizált változatokat is figyelemmel kísérijük: 1439: *Jacobus de wjfalws*, 1520: *condam Sebastiani et Johannis de Wjfalws* (FTSznSz. 285). Ezekben az írások az *-i*-t ugyan „lefordította” annak szokásszerű latin megfelelőjével, az *-s* képzőt azonban az élő névhasználatról árulkodó módon a helynév végén hagyta.

---

³ A *-si* képző történetéhez, illetve személynévi adataihoz lásd pl. KÁZMÉR 1967, 1970, VÖRÖS 2011.

3. A helynévi megkülönböztető névelemekkel kapcsolatos egyéb kérdések

3.1. A helynévi megkülönböztető névelemek cserélődése az egyénév mellett

A 14–15. századi névszerkezetekben nem volt ritka, hogy egy több birtokkal is rendelkező nemest megjelölő oklevélbeli névszerkezetben különböző birtokok neve(i) fordult(ak) elő. N. FODOR JÁNOS (2004: 43) a Gutkeled nembeli Apaj-alág névszerkezeteinek vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy a helynév kiválasztása nem véletlenszerű: mindig annak a birtoknak a neve került be a személynévszerkezetbe, amelyen a névviselő élt; más birtok neve akkor sem szerepelt benne, ha azokat érintő ügyben született az oklevél. Más családok névadatai ezt megerősítik, azzal a megjegyzéssel, hogy alkalmanként talán mégis megjelenhet a névszerkezetben annak a birtoknak a neve, amellyel a jogi ügylet kapcsolatos. Így például a Rátót nembeli Pásztói családhoz tartozó Domokos neve ugyanazon 1348-as oklevélben egyszer a *Dominicum magnum et Stephanum filium suum de Paztuh*, egyszer pedig a *Dominicum magnum de Haznus* (A. 5: 221) szerkezetben olvasható. Egy nem sokkal későbbi oklevélben ugyanő ismét mint *de Haznus* jelenik meg (A. 5: 223), egy 1353-as oklevélben azonban ismét *Dominicus magnus de Paztuh filius condam Dominici palatini* (A. 6: 50) szerepel. Az, hogy Domokos egyénneve mellett hol Pásztó, hol Hasznos neve jelenik meg a különböző oklevelekben, nem meglepő, az azonban már szokatlan, hogy a helynévi eredetű megkülönböztető névelemek egy oklevélen belül is cserélődnek. Ennek talán az lehet a magyarázata, hogy a feltételezhetőleg hasznosi birtokán lakó Domokost az adott ügyben pásztói birtokán idézték meg.

A helynév személynév-szerkezetbeli cseréje a birtokjog változásával is összefügghet. Arra már többen is említettek példát még a 15. századból is, hogy ha valaki a meglévőnél nagyobb, jelentősebb, ismertebb lakhelyéhez, illetve az udvarhoz közelebbi birtokot szerzett, a régi helyett az új birtok neve került egyénneve mellé az oklevélben (vö. pl. MIKESY 1959: 83, SZÉKELY 1970: 205, KUBINYI 2003: 100). A következőkben egy olyan esetet mutatok be, amikor a birtokosztály következtében cserélődnek, illetve különülnek el az egyes alágak személynévszerkezeteiben a helynevek.

A Födémesen lakó Hontpázmány nembeli Födémesi ághoz tartozó Miklós, valamint unokatestvérei, Jákó és Péter 1349-ben közösen léptek fel Hont, Esztergom és Bars megyei birtokaik ügyében (A. 5: 300). Az ezt megörökítő oklevélben Miklós egyénnevéhez a *de Fedemus* kapcsolódik, rokonai egyénnevéhez viszont nem csatoltak helynévi eredetű megkülönböztető névelemet, kerülendő a tautológiát, hiszen ők is földémesiek voltak. Ugyanezen évben, egy osztzkodás során Jákó elismerte, hogy Miklóssal szemben nincsen joga Parasához (A. 5: 312). Az erről szóló oklevélben Jákó *de Fydymes*-ként szerepel, hiszen Födémes még közös birtokuk volt; Miklós azonban annak ellenére kapta meg a *de Parasa* megkülönböztető névelemet, hogy továbbra is Födémes volt a lakhelye. Ennek a célja vélhető-

leg az volt, hogy a névszerkezettel is jelezzék Miklósnak a birtokhoz való jogát, szemben Jákóval. Ezt a feltételezést erősíti egy másik, 1350-ből származó oklevél, melyben az osztozkodás folytatásaként a rokonok megállapodtak, hogy Miklós kapja Födémest és Parasát, Jákó pedig Szuhát és Szkornát (A. 5: 364). Ebben Miklós ismét *de Fedemus*-ként tűnik fel, ami világosan jelzi, hogy a korábbi *de Parasa* csak alkalmoszerű, jogerősítő célzatú megjelölés lehetett. Jákó ezzel szemben *de Zwhay* lett, nevével is jelezve, hogy immár nincs joga Födemesre, Szuhára ellenben Miklós nem tarthat igényt.

A fenti két példa arra utal, hogy bár az élőnyelvben a 14. században feltehetőleg már megkezdődött a helynévi eredetű névelemek állandósulása egy-egy család jelölésére, az oklevelekben a család lakhelyével, valamint különböző jogesetekkel összefüggésben még nem ritkán cserélődtek e névelemek az egyénnév mellett, többek között azért, mert e megkülönböztető névelemnek ha nem is jogbiztosító, de legalábbis a birtokjogot jelölő szerepet is tulajdonítottak. Ezt támasztja alá az az általam korábban (SLÍZ 2011: 205) már említett 1325-ös oklevél is, amelyben az országbíró utasítja a pozsegai káptalant, hogy állapítsa meg, Benedek fia Miklós apját a *de Saagh* vagy a *de Zueyboch* névvel illették-e (A. 2: 176). A kérdés nyilvánvalóan a két említett birtok tulajdonjogát érintette.

3.2. Több helynévi megkülönböztető névelem az egyénnév mellett

A 14. század első feléből eddig csupán egyetlen adatot találtam arra, hogy ugyanazon egyénnévhez két helynévi eredetű megkülönböztető névelem kapcsolódik: *magister Benedictus dictus Worew filius Petri de Budrug nobilis de Sancto Laurencio* (1350, A. 5: 418). Ebben a *de Budrug*-ról nem lehet eldönteni, hogy melyik egyénnévhez tartozik: Bodrogi Benedekről vagy Bodrogi Péterről van-e szó, esetleg mindkettőről. Ez nem ritka a korabeli névszerkezetekben; különlegessége a folytatásban rejlik. Amennyiben ugyanis a *de Budrug* csak az apára vonatkozik, még bizonyára nem családnév, hiszen a másik helynév szerepeltetése nagy valószínűséggel birtokváltozást vagy osztozkodást jelez. Ha azonban a *de Budrug*-ot Benedekre is értjük, akkor ezt az elemet nagyobb valószínűséggel tarthatjuk családnévnek, mely már nem feltétlenül utal származási helyre vagy birtokra, szemben a *de Sancto Laurencio*-val.

Kétszáz évvel későbbi okleveleket vizsgálva gyakrabban találkozunk ehhez hasonló, bár némileg magyarosabb szerkezetekkel: *Stephani Ibranÿ de wajya* (1523, FTSznSz. 118). Mint látjuk, itt az egyik helynévi eredetű elem már *-i* képzővel, a másik pedig még *de*-vel áll. Ebből már igen nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy az *Ibranÿ* (a birtokviszonyoktól függetlenül öröklődő) családnév, a *de wajya* pedig a valós birtokviszony jelölője lehetett. Ebből visszakövetkeztetve elképzelhető, hogy az említett 1350-es adatban is hasonlóan lehetünk tanúi, hiszen már a 14. század első harmadának okleveleiben is találunk néhány bizonyíthatóan öröklődő névelemet (vö. SLÍZ 2011: 186).

4. Az adatok elemzésének tanulságai

A fenti adatok és megfigyelések alapján jól látható, hogy bár a jogi ügyletekkel kapcsolatos oklevelek a képzeletbeli hivatalos–magán skálán a hivataloshoz közeli voltuk miatt talán a legkevésbé alkalmas források az élő névhasználat felderítésére, bizonyos esetekben mégis megőrizték a korabeli szóbeli névhasználat nyomait. Ezek a nem latin vagy latinizált egyénnevek révén kezdettől fogva fellelhetők voltak bennük; a megkülönböztető névelemek között előbb szintén csak a szavak szintjén, a *dictus*-szal bevezetett leíró nevek anyanyelvi változataiban jelentkeztek, majd alkalmilag, a latin szerkezetekkel keverten, lassan növekvő arányban fel-feltűntek az anyanyelvi szerkesztésmódok és toldalékmorfémák is. A latin névkiegészítők fokozatosan eltűnnek: a 16. század elejére már csak a *de* maradt meg (vö. az FTSznSz. 16. századi anyagával).

A *de*-vel bevezetett megkülönböztető névelemek váltakozása a 14. században még családonként, sőt személyenként is eltérő lehetett; okai között említhetjük a lakhelyváltogatást, egy adott birtokhoz kötődő eseményt, valamint a birtokjogban bekövetkezett változásokat is. A 16. századra a kevésbé hivatalos forrásokból a többi latin névkiegészítőhöz hasonlóan a *de* is eltűnt, a jogi és birtokügyekkel kapcsolatos oklevelekben azonban a hivatalosság eszközeként továbbra is fennmaradt, habár gyakrabban már megváltozott funkcióban: a családnév mellett, a valódi birtoklás jelölőjeként.

Irodalom

- A. = *Anjoukori okmánytár I–VI*. Szerk. NAGY IMRE. Bp., 1878–1891. *VII*. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Bp., 1920.
- BENKŐ LORÁND (1948–49/2003), A családnév-változtatás kérdései. In: *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból I–3*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ. Bp. 2: 364–81.
- FARKAS TAMÁS (2010), A *-fi* végű magyar családnévek típusai és története. *NÉ.* 32: 9–30.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1969), *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. NytudÉrt. 68. sz. Bp.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1998), A *-fi*, *-fia* utótagú magyar családnévek kialakulása. *Nyr.* 122: 458–67.
- N. FODOR JÁNOS (2004), Adalékok a helynévi eredetű családnévek kialakulásához — A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnévei. *NÉ.* 26: 31–45.
- N. FODOR JÁNOS (2008), A magyar családnévek új szempontú rendszerezési lehetőségéről. *MNy.* 104: 286–305.
- FTSznSz. = N. FODOR JÁNOS, *A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 3. sz. Bp., 2010.
- HAJDÚ MIHÁLY (2003), *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Bp.

- HOFFMANN ISTVÁN (2004), Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. *HT.* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN (2008), A személynévrendszerek leírásához. *MNyj.* 46: 5–20.
- KárOkl. = *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–V. Codex Diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly.* Sajtó alá rendezi GÉRESI KÁLMÁN. Bp., 1882–1897.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1967), A *-si* képző nyelvföldrajzához. *MNy.* 63: 345–8.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1970), XIV–XVIII. századi tulajdonnevek nyelvtörténeti értékesítése. (A *-si* képző kialakulása.) In: *Névtudományi előadások.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. *NyudÉrt.* 70. sz. Bp. 60–9.
- KNIEZSA ISTVÁN (1965/2003), A magyar és a szlovák családnevek rendszere. In: KNIEZSA ISTVÁN, *Helynév- és családnévvizsgálatok.* Bp. 255–349.
- KUBINYI ANDRÁS (2003), Családnévadás a középkori Magyarországon. In: *In virtute spiritus. A Szent István Akadémia emlékkönyve Paskai László bíboros tiszteletére.* Szerk. STIRLING JÁNOS. Bp. 96–112.
- MIKESY SÁNDOR (1959), Miért alakultak ki vezetékneveink? *Nyr.* 83: 82–7.
- SLÍZ MARIANN (2008), Az oklevélírási gyakorlat hatása a családnevek kialakulására a XIV. században. *MNy.* 104: 186–97.
- SLÍZ MARIANN (2009), Családnév vagy névszerkezet? Szempontok az Anjou-kori személynevek vizsgálatához. *MNy.* 105: 291–300.
- SLÍZ MARIANN (2011), *Személynévadás az Anjou-korban.* Bp.
- SLÍZ MARIANN (2012), Kommunikációelmélet és szövegtan a történeti személynevek kutatásában. In: *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet.* Magyar Szemiotikai Tanulmányok 25–26. sz. Szerk. BALÁZS GÉZA–VESZELSZKI ÁGNES. Bp. 297–300.
- SLÍZ MARIANN (2014), Formai szempontok alkalmazhatósága a történeti családnevek vizsgálatában. *MNy.* 110. Megjelenés alatt.
- SZÉKELY GYÖRGY (1970), A személynevek és a történettudomány. In: *Névtudományi előadások.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. *NyudÉrt.* 70. sz. Bp. 201–8.
- VeszprUrb. = KREDICS LÁSZLÓ–SOLYMOSSI LÁSZLÓ, *A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma.* Bp., 1993.
- VÖRÖS FERENC (2011), *A »falu« névrészt tartalmazó családnevek és a nyelvföldrajz.* Szombathely.